

Tympanon Jaksy a problem władzy senioralnej nad Śląskiem w 2. połowie XII wieku

Rafał RUTKOWSKI

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

<https://orcid.org/0000-0002-1875-982X>

ABSTRAKT Tematem artykułu jest romański tympanon fundacyjny z dawnego opactwa św. Wincentego na Ołbinie, tzw. tympanon Jaksy. Autor próbuje na nowo przyjrzeć się jego przeznaczeniu, dacie wykucia i przekazowi ideowemu. Jego zdaniem, płaskorzeźba symbolicznie przedstawia pogodzenie się dwóch uwiecznionych na niej fundatorów, a także przypomina o władzy senioralnej nad Śląskiem.

SŁOWA-KLUCZE rzeźba romańska, tympanony fundacyjne, Wrocław, Jaksa z Kopanicy, Bolesław Kędzierzawy

ABSTRACT The Jaxa Tympanum and the Issue of Senioral Authority over Silesia in the 2nd Half of the 12th Century. The topic of the article is the Romanesque foundation tympanum from the former abbey of St Vincent at Ołbin, the so-called Jaxa Tympanum. The author attempts a new interpretation of its purpose, date of production and ideological message. In his view, the bas-relief sculpture was intended to symbolically present the reconciliation of the two founders shown therein and to affirm the senioral authority over Silesia.

KEYWORDS Romanesque sculpture, foundation tympanums, Wrocław, Jaxa from Köpenick, Boleslaus the Curly

NA WROCŁAWSKIM Ołbinie znajdowało się benedyktyńskie opactwo początkowo noszące wezwanie Najświętszej Marii Panny, a po 1145 r. – św. Wincentego z Bevagni (wówczas nastąpiła translacja relikwii tegoż świętego z Magdeburga). Fundatorem opactwa był Piotr Włostowic. U schyłku XII w. benedyktynów zastąpili norbertanie. W 1529 r. protestanckie władze miasta wykorzystały zagrożenie najazdem tureckim i nakazały wyburzenie opactwa znajdującego się poza murami Wrocławia, aby nie stało się ono punktem oparcia dla najeźdźców. Rozbiórkę przeprowadzono tak skrupulatnie, że archeolodzy zdołali odkryć jedynie negatywy romańskich fundamentów¹. Z całości założenia zachowały się portal, archiwolta, dwa tympanony, cztery kapitele, rzeźba lwa i kilka mniejszych płaskorzeźb².

Tympanon Jaksy jest jednym z czterech tympanonów fundacyjnych spośród około dwudziestu tympanonów

romańskich zachowanych w Polsce (il. 1). Po likwidacji opactwa przez ponad dwieście lat znajdował się w kościele pw. Wszystkich Świętych, pod koniec XVIII w. zaginął i przez kolejnych sto kilkadziesiąt lat był znany jedynie z przekazów ikonograficznych (il. 2), a przede wszystkim z wykonanego na podstawie przerysu mieczyorytu Georga Lewicky'ego z 1727 r. (il. 3)³. Tympanon odnalazła Krystyna Mączewska-Pilch w 1962 r. podczas rozbiórki magazynów wzniesionych w latach 1769–1789 przy wrocławskim Arsenale Miejskim. Okazało się, że w 2. połowie XVIII w. rewers romańskiej płaskorzeźby przekuto w ozdobny barokowy kartusz z napisem KÖNIGL. PREUSS. PROVIANT HAUSS i wmurowano nad wejściem do jednego ze składów⁴. Obecnie rzeźba znajduje się w zbiorach Muzeum Architektury we Wrocławiu (nr inw. MAt I-1).

Półkolisty tympanon (95 × 135 × 28 cm)⁵ został wykonany z piaskowca, w reliefie głębokim do 10 cm.

* Dziękuję prof. László Tapolcaiemu, dr. Miłoszowi Sosnowskiemu i dr. Szymonowi Wierzchowskiemu za konsultacje, a Recenzentom za wskazanie pracy E.S. Klinkenberga i inne uwagi.

1. Zob. Czesław Lasota, Antoni Pawłowski, „Opactwo św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu w świetle dotychczasowych badań archeologicznych”, w: *Z badań średniowiecznej architektury Śląska*, red. Małgorzata Niemczyk, Barbara Trojak (Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1980), s. 37–59; Jerzy Piekalski, *Wrocław średniowieczny. Studium kompleksu osadniczego na Ołbinie w VII–XIII w.* (Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1991).

2. Zob. Marian Morelowski, „Wrocław – gród i stolica Piastów. Sztuka romańska 1000–1250”, w: *Sztuka Wrocławia*, red. Tadeusz Broniewski, Mieczysław Zlat (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1967), s. 43–44; Michał Walicki, „Dekoracja architektury i jej wystrój artystyczny”, w: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII w.*, redakcja Michał Walicki (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971), s. 208–209; Maria Pietrusińska, „Wrocław–Ołbin. Opactwo benedyktynów, następnie norbertanów p.w. P. Marii i św. Wincentego, 2–4 ćw. XII w.”, w: *ibid.*, s. 783. W sprawie rzekomego pochodzenia lwów sobóckich z Ołbina zob. Rafał Quirini-Popławski, *Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006), s. 131; Andrzej Mierzwiński, *Lwy znad Czarnej Wody. Opowieść o sacrum śląskiego krajobrazu w XII–XIX wieku* (Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2015), s. 49–50.

3. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, VII-875/4; zob. ms [Małgorzata Szafkowska], „Georg Lewicky. Tympanon Jaksy i płaskorzeźby z klasztoru św. Wincentego na Ołbinie, 1727”, w: *Ikongrafia Wrocławia*, t. 1: *Grafika*, red. Piotr Łukaszewicz (Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2008), s. 63. Materiał ikonograficzny daje wyobrażenie o uszkodzonych fragmentach zabytku, nie odzwierciedla jednak precyzyjnie kształtu przedstawień, zatem nie należy brać go pod uwagę przy interpretacji znajdujących się na tympanonie inskrypcji. Zob. Marian Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Ołbinie XII wieku* (Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1955), s. 22–24, il. 17; Dieter Großmann, „Ein Strich zuviel. Das Jaxa-Tympanon in Breslau”, *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau* 35 (1994), s. 13–14 i il. 6–9.

4. Zob. Krystyna Pilch, „Tympanon romański z Ołbina”, *Biuletyn Historii Sztuki* 25, nr 1 (1963), s. 53–56.

5. Takie wymiary podaje Krystyna Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym* (Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973), s. 9; według katalogu Muzeum Architektury we Wrocławiu – 88,5 × 144 × 28 cm; zob. <https://ma.wroc.pl/pl/kolekcja/obiekt/mat-i-1/>.

1 Tympanon Jaksy z opactwa św. Wincentego na Ołbinie, lata 70. XII w., Muzeum Architektury we Wrocławiu, nr inw. MAt I-1. Fot. Muzeum Architektury we Wrocławiu, <https://ma.wroc.pl/pl/kolekcja/obiekt/mat-i-1/>

W centrum wyobrażono postać bezbrodого Chrystusa z krzyżem nimbowym, siedzącego na tarczy i otoczonego mandorłą⁶. Prawą ręką wykonuje On gest błogosławieństwa, w lewej trzyma otwartą księgę z napisem: EGO SVM QVI SVM (Wj 3,14). W mandorli wryto inskrypcję, będącą parafrazą tekstu ewangelicznego: IANVA SVM VITE, PER ME QVICUMQ(VE) VENITE (por. J 14,6), a ponad nią – litery A i Ω. Po

prawicy Chrystusa stoi – zwrócony w Jego stronę – książę Bolesław Kędzierzawy, identyfikowany napisem BOLEZLA(VS), niosący model kościoła z romańskim fryzem, podpisany [IN] BITOM. Za nim został przedstawiony jego młodszy syn Leszek (o czym informuje inskrypcja [LESTEC]), książę mazowiecki i kujawski. Płaskorzeźby obu tych postaci noszą ślady uszkodzeń: Bolesławowi brakuje głowy, a z figury Leszka pozostały

6. Przedstawienie *Maiestas Domini* wykorzystywano jako argument w dyskusji nad proveniencją artystyczną zabytku; zob. Morelowski, „Wrocław – gród i stolica”, s. 49. Morelowski powiązał stylistycznie tympanon Jaksy z analogicznym obiektem z kościoła św. Serwacego w Maastricht (niemającym jednak charakteru fundacyjnego). Wystarczy wskazać, że dany motyw jest powszechny, by zakwestionować tę tego typu zależność. Akurat motyw Chrystusa w mandorli występuje w kilku polskich zabytkach romańskich, wśród których aż cztery dają się powiązać z panowaniem Bolesława Kędzierzawego. Mowa o fresku i płaskorzeźbie z Tumu koło Łęczycy, górnej kwaterze prawego skrzydła Drzwi Płockich oraz srebrnej oprawie Ewangeliarza Anastazji, który należał prawdopodobnie do pierwszej żony Bolesława, księżniczki nowogrodzkiej Wierzchosławy Anastazji; zob. Feliks Kopera, „Oprawa srebrna Ewangeliarza księżnej Anastazji żony Bolesława Kędzierzawego w Bibliotece Publicznej w Petersburgu”, *Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce* 7, nr 1–2 (1902), kol. 39–48. Dwa ostatnie przykłady pozwalają też dostrzec różnicę między tympanonami z Maastricht i Ołbina. Na tympanonie ołbińskim Chrystus nie występuje w otoczeniu ewangelistów. Mączewska-Pilch dopatrywała się w nim analogii ze sztuką langwedocką, co wymagałoby weryfikacji; zob. ead., *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, passim, zwł. s. 18–25, 32–61; por. Paulina Ratkowska, „Tympanon księcia Jaksy. Kompozycja środkowa i jej hipotetyczny pierwowzór”, w: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz (Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1995), s. 423–432; Joanna Szczęśna, „Tympanon portalu północnego ponorbertańskiego kościoła Świętej Trójcy w Strzelnie”, *Roczniki Humanistyczne* 53, nr 4 (2005), s. 7–36.

2 Tympanon Jaksy z opactwa św. Wincentego na Olbinie, lata 70. XII w., fragment ryciny, XVIII w. Repr. wg Zygmunt Świechowski, *Architektura na Śląsku do połowy XIII wieku* (Warszawa 1955), il. 476

3 Tympanon Jaksy z opactwa św. Wincentego na Olbinie, lata 70. XII w., fragment miedziorytu Georga Lewicky'ego, 1727, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, nr inw. VII-875/4. Repr. wg Zygmunt Świechowski, *Architektura na Śląsku do połowy XIII wieku* (Warszawa 1955), il. 477

kończyny i fragment szaty. Po lewej stronie Chrystusa przedstawiono – skierowanego ku Niemu – Jaksę trzymającego w rękach model świątyni, a za nim klęczącą kobietę o imieniu AGATHA (Agata). Wzdłuż łuku

biegnie inskrypcja, częściowo skuta, w całości widoczna na XVIII-wiecznym miedziorycie: [AD HANC NOVEL(L)A(M) DV]X FERT SVA DONA CAPELLAM | QVE FERT JACXO D(EV)S SVSCIPE

TEMPLA P[IVS]⁷. Jest to dystych elegijny, od dawna już wiązany z inskrypcjami z pozostałych tympanonów fundacyjnych oraz z konińskiego słupa drogowego⁸.

Problemów identyfikacyjnych nie stwarzają postacie po prawej (heraldycznie) stronie tympanonu. Bolesława można byłoby utożsamić z księciem wrocławskim Bolesławem Wysokim (panowanie 1163–1201), gdyby nie obecność Leszka (panowanie 1173–1186) – z całą pewnością towarzyszy on swojemu ojcu, seniorowi rezydującemu w Krakowie (panowanie 1146–1173), a wcześniej w Płocku (od 1138). Bez trudu można również zidentyfikować postać Jaksy. Dziś nie ma już raczej wątpliwości,

że książę Kopanicy i Braniboru, wasal książąt polskich, był tożsamy z polskim możnowładcą, fundatorem i pielgrzymem⁹. Za jego bliskimi relacjami z opactwem ołbińskim przemawia wpis w tamtejszym nekrologu pod datą 27 lutego: „obiit Jaczo dux”¹⁰. Przyjmuję zatem – co nie pozostanie obojętne dla wzbogacenia możliwości interpretacji tympanonu – że to on właśnie został uwieczniony na tym zabytku.

Jaksie towarzyszy klęcząca niewiasta. Inskrypcję nad jej głową długo odczytywano jako „Agapeja” (Агаппя), a do czasu odnalezienia tympanonu kwestionowano pogląd, że między postacią a napisem zachodzi jakikolwiek

7. Por. Władysław Semkowicz, *Paleografia łacińska* (Kraków: Universitas, 2011), s. 490–492; Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 9–14; Kazimierz Ciechanowski, *Epigrafia romańska i wczesnogotycka w Polsce* (Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1965), s. 23–28; id., „Epigrafika tympanonu Jaksy oraz jego XVIII-wiecznego miedziorytu”, w: *Z badań średniowiecznej architektury Śląska*, red. Małgorzata Niemczyk, Barbara Trojak (Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1980), s. 20. Ciechanowski, powołując się na „ostatnie badania” Johanna Bauermanna, twierdził, że inskrypcję w mandorli uzupełnić należy o *mecum*. Od strony logicznej jest to absurd, nie można przecież przechodzić przez wrota (*ianua*) razem z nimi. Zestawienia analogicznych inskrypcji bynajmniej nie potwierdzają interpretacji dokonanej przez architekta epigrafika; zob. Tomasz Płóciennik, „L'épigraphie du tympan de Iaxa à Wrocław”, *Cahiers de civilisation médiévale* 40 (1997), s. 110–114; Robert Favreau, „Le thème épigraphique de la porte”, *Cahiers de civilisation médiévale* 34 (1991), s. 267–279; id., „Des inscriptions pour l'image du Christ (XIe–XIIIe siècle)”, w: *Qu'est-ce que nommer? L'image légendée*, red. Christian Heck (Turnhout: Brepols, 2010), s. 169–186. Ponadto Ciechanowski, odwołując się do miedziorytu (a nie do znanej już wówczas płaskorzeźby), dostrzegał w inskrypcji skrót „CH(RESTO)S”, a nie „D(EV)S”; por. Großmann, „Ein Strich zuviel”, s. 28–29.

8. Zob. Stanisław Bieniek, *Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska* (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1965), s. 92–93; Marian Plezia, „Uwagi filologa nad inskrypcją konińską”, w: *Z dziejów regionu konińskiego*, red. Maria Dembińska (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1970), s. 165–166; Tomasz Jasiński, „Kilka uwag o słupie konińskim i jego fundatorze”, w: *Koniński słup drogowy* (Konin: Wydawnictwo Setidava Miejskiej Biblioteki Publicznej w Koninie, 2016), s. 14–16; por. Radosław Kotecki, „Vie formula iustitie. Po co w połowie drogi między Kruszwicą a Kaliszem palatyn Piotr kazał postawić słup kamienny z inskrypcją? Uwagi w związku z publikacją Koniński słup drogowy”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 66, nr 3 (2018), s. 393–394.

9. Najważniejsze prace o Jaksie: Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody* (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1982), s. 10–12; Krzysztof Mosingiewicz, „Jeszcze o zagadce Jaksy”, *Roczniki Historyczne* 52 (1986), s. 141–157; Janusz Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku. Cz. III A. Arbitrzy książąt – krąg rodzinny Piotra Włostowica”, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 4, red. Stefan Krzysztof Kuczyński (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990), s. 67–107; Jarosław Wenta, „Jaksa z Miechowa i krakowskie tablice paschalne”, *Studia Historyczne* 39, nr 1–2 (1996), s. 3–13; id., „O stróżach testamentu Bolesława Krzywoustego”, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 8, red. Stefan Krzysztof Kuczyński (Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1999), s. 107–112; Michael Lindner, *Jacza von Köpenick (ca. 1125/30–1176). Ein Slawenfürst des 12. Jahrhunderts zwischen dem Reich und Polen* (Berlin: Viademica Verlag Berlin, 2012).

10. *Nekrolog opactwa św. Wincentego we Wrocławiu*, wyd. Karol Maleczyński, Brygida Kürbis, Ryszard Walczak (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971), s. 21.

związek¹¹. Dopiero od początku lat 60. XX w. zaczęto uważać, że kobieta miała na imię Agafia¹². Najdalej idące wnioski z takiego odczytania napisu wyciągał Marek Cetwiński. Jego zdaniem to z inspiracji „Agafii” wykuło tympanon, który mógł powstać nawet na początku XIII w.¹³ Dopiero w latach 80. XX w. inskrypcji przyjrzał się Dieter Großmann, który zauważył, że aby miała ona sens, należałoby uznać, iż składa się z liter greckich, ruskich i łacińskich (Агапія / Αγαπία). Jednak trzecia od końca spółgłoska wygląda jak ruskie *n* albo greckie *π* jedynie na miedziorycie. Na płaskorzeźbie to ewidentnie łacińskie *t* z dodatkową zbędną kreską łączącą je z następującym *h* („ein Strich zuviel”). Zdaniem Großmanna jest to pęknięcie w kamieniu, według Tomasza Płóciennika zaś – błąd kamieniarza. Za pierwszą

hipotezą przemawia rycina, na której czytamy „Agate”, ale i ten odczyt jest błędny, choć z innych powodów (podobnie zresztą jak kilka innych elementów tegoż odrysu). Interpretacja Płóciennika wydaje się wobec tego bardziej przekonująca¹⁴.

A zatem Agata¹⁵, a nie – Agafia. Bez dodatkowych wiarygodnych świadectw nie wiemy, jaka relacja łączyła ją z Jaksą. Mogła być jego matką, żoną, siostrą albo córką, a nawet osobą niespokrewnioną¹⁶. Co mówią na ten temat źródła pisane? *Kronika wielkopolska* (XIV w.) i *Cronica Petri comitis* (XVI w.) podają, że Jaksa (w pierwszym źródle tytułowany *dux Sorabie*, a więc Serbii łużyckiej, w drugim – *miles*) był zięciem Piotra Włostowica, ale nie wymieniają imienia jego żony¹⁷. Z kolei *Kronika opatów klasztoru NMP na Piasku*

11. Zob. Jerzy Frankenstein, „Działalność budowlana rodu Łabędziów na Śląsku i Kujawach w XII w.”, *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 3, nr 4 (1934–1935), s. 352; Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Olbinie XII wieku*, s. 36.

12. Por. Oswald Balzer, *Genealogia Piastów* (Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1895), s. 268–270; *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1, red. Witold Taszycki (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1965), s. 18.

13. Marek Cetwiński, recenzja *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, Krystyna Mączewska-Pilch, *Sobótka* 30, nr 1 (1975), s. 105–107; id., „Piotr Włostowic czy Piotr Rusin?”, *Sobótka* 29, nr 4 (1975), s. 439; id., *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1980), s. 108, 140–143; id., *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy*, s. 11–12; por. Pilch, „Tympanon romański”, s. 54; Ciechanowski, „Epigrafika tympanonu Jaksy oraz jego XVIII-wiecznego miedziorytu”, s. 12, 17n.; Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III A”, s. 24, 64–66; id., „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III B. Arbitrzy książąt – trudne początki”, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 7, red. Stefan Krzysztof Kuczyński (Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1996), s. 15–16; Emilia Jamrozik, „Foundations of Monasteries by Members of the Twelfth-Century Polish Nobility: a Selections of Cases”, *Annual of Medieval Studies at the CEU* 4 (1998), s. 191; Magdalena Biniaś-Szkopek, *Bolesław Kędzierzawy* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2014), s. 225–226.

14. Großmann, „Ein Strich zuviel”, s. 25–31; Płóciennik, „L'épigraphie du tympan de Iaxa à Wrocław”, s. 115, przyp. 100; por. Anna Różycka-Bryzek, „Polish Medieval Art in Relation to Byzantium and Rus”, w: *Le origini e lo sviluppo della cristianità slavo-bizantina*, red. S.W. Swierkosz-Lenart (Roma: Nella Sede dell'Istituto Palazzo Borromini, 1992), s. 362; Zygmunt Świechowski, „Czy istnieją relacje pomiędzy rzeźbą romańską Wielkopolski i Śląska?”, *Rocznik Leszczyński* 9 (1989), s. 163–164; id., „Fundacje Piotra Włostowica”, w: *Architektura Wrocławia*, t. 3: *Świątynia*, red. Jerzy Rozpędowski (Wrocław: Politechnika Wrocławska, 1997), s. 13–16; Natalia Anna Makaryk-Zajac, „Women Between West and East: the Inter-Rite Marriages of the Kyivan Rus' Dynasty, ca. 1000–1204” (rozprawa doktorska, University of Toronto, 2017), s. 253–254. Autorka jest zdania, że hipoteza o pęknięciu nie wyjaśnia, dlaczego na tympanonie nie ma więcej uszkodzeń.

15. Następna znana Polka o tym imieniu występuje dopiero w 2. połowie XIII w.; zob. *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1, s. 18.

16. Podobnie uważa Großmann, „Ein Strich zuviel”, s. 25, 31.

17. *Chronica Poloniae Maioris*, wyd. Brygida Kürbis (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970), s. 50 (cap. 32); *Cronica Petri comitis Poloniae wraz z tzw. Carmen Mauri*, wyd. Marian Plezia (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1951), s. 19; por. Marek Lech Wójcik, „Małopolanin czy Połabianin? Głos w dyskusji nad problemem pochodzenia Jaksy”, w: *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Mateusz Goliński, Stanisław Rosik (Wrocław: Wydawnictwo

4 Zespół klasztorny
pw. św. Wincentego na Olbinie,
widok od południa, fragment
aksonometrycznego planu
Wrocławia Barthela Weihnera,
1562 (kopia zaginionego
oryginału, 1826) Fot. commons.
wikimedia.org, CC0 1.0
Universal

(XV w.) informuje, że Piotr miał córkę o imieniu Beatrycze, jednak w tym kontekście nie wspomina o Jakś¹⁸. Nawet jeśli uznamy za wiarygodne wspomniane późnośredniowieczne¹⁹ i wczesnonowożytnie przekazy, ich uzgodnienie z wyobrażeniem i inskrypcją na tympanonie pozostaje nie do końca oczywiste. Istnieje pokusa, by związki Włostowica i Jaksy z opactwem olbińskim objaśnić rodzinnymi powiązaniami obydwu wielmożów. Beatrycze nie mogło być jednak drugim imieniem Agaty, ponieważ oba imiona są chrześcijańskie, z drugiej strony Włostowic mógł mieć więcej niż jedną córkę²⁰. Z kolei Jaksa, po śmierci córki Piotra, mógł się ożenić

po raz drugi właśnie z Agatą. Tak czy inaczej, w kwestii identyfikacji Agaty z tympanonu pozostaje pewien margines niepewności.

PRZEZNACZENIE: KOŚCIÓŁ ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA

Od czasów Alwina Schultza uważa się, że tympanon Jaksy znajdował się w kościele św. Michała Archanioła²¹. Rozplanowanie opactwa na Olbinie znamy z kilku widoków, będących kopiami oryginału powstałego przed zburzeniem założenia (il. 4). Kościół św. Michała, widoczny na nich na pierwszym planie, znajdował się nieopodal

Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001), s. 263–266. Wójcik konsekwentnie nadinterpretuje te przekazy, przypisując córce Włostowica imię Agata, które w nich nie pada.

18. „Chronica abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena”, w: *Scriptores rerum silesiacarum oder Sammlung schlesischerer Geschichtschreiber. Namens des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, t. 2, wyd. Gustav Adolf Stenzel (Breslau: Josef Max & Komp., 1839), s. 161.

19. Dawniejsze i nowe argumenty za tym, że *Kronika wielkopolska* została spisana w 2. połowie XIV w., a nie pod koniec XIII, oraz że jej autor opierał się na *Kronice Dzierzwy* zob. Wojciech Drelicharz, *Unifying the Kingdom of Poland in Medieval Historiographic Thought* (Kraków: Societas Vistulana, 2019), s. 338–363; Paweł Żmudzki, *Dux fabulosus. O tradycji historiograficznej osnutej wokół postaci Leszka Czarnego od „Gesta Lestkonis” do dzieł Bartosza Paprockiego* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2023), s. 17–63.

20. Zob. Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III A”, s. 64–66. Großmann („Ein Strich zuviel”, s. 30) ostrożnie sugeruje, że Beatrycze mogła być łacińskim tłumaczeniem greckiej Agaty. Nie jest to jednak dla mnie przekonujące.

21. Alwin Schultz, „Über einige Bildwerke des XII Jahrhunderts”, *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* 2 (1875), s. 231–235.

obecnej neogotyckiej świątyni pod tym samym wezwaniem²². Taką lokalizację tympanonu zakwestionował jednak Marian Morelowski, stwierdzając, że był on przeznaczony do rotundy położonej na tyłach opactwa, wzorowanej – jego zdaniem – na jerozolimskiej Anastasis²³. Część argumentów Morelowskiego została szybko obalona, część natomiast funkcjonuje w literaturze do tej pory²⁴. Spróbujmy rozpatrzyć je ponownie.

Po pierwsze, Morelowski dysponujący jedynie miedziorytem, przekonywał, że model kościoła niesiony przez Jakśę przedstawia rotundę. I ręczył za wierność przedstawienia²⁵. Po odnalezieniu oryginalnego zabytku okazało się, że model wyobraża świątynię z nawą na rzucie prostokąta, a nawet przypomina kościół św. Michała znany z planów opactwa²⁶. W Polsce znamy tylko jeden przypadek, w którym istniejący kościół romański przypomina swoje przedstawienie na tympanonie fundacyjnym. Jest to rotunda św. Prokopa w Strzelnie. W przypadku Olbina bardziej wiarygodne wydaje się przedstawienie na tympanonie aniżeli wyobrażenie na nowożytnym miedziorycie, którego wiarygodność została podważona jeszcze za życia Morelowskiego²⁷.

Następnym argumentem Morelowskiego przeciwko wiązaniu kościoła św. Michała z Jakśą był dokument

biskupa wrocławskiego Roberta z 1139 r. stwierdzający, że świątynia ta („cappellam [...] in honore sancti Michaelis constructam”) została ofiarowana opactwu NMP (później św. Wincentego), zbudowanemu niedawno przez Piotra Włostowica („monasterium beate Marie Virginis, quod tunc Petrus edificabat”), a jego opatowi przekazano uprawnienia biskupie. Z dyplomu nie wynika (przynajmniej nie wprost), od jak dawna istniał kościół św. Michała i kto był jego fundatorem. O Jakśie nie ma w nim ani słowa, a Bolesław Kędzierzawy był wówczas jedynie księciem mazowieckim, o czym nie omieszkało poinformować w formule datacyjnej²⁸. W późniejszym o dekadę dyplomie wystawionym we Wrocławiu Bolesław już jako senior zatwierdza nadania dla opactwa na Olbinie, a Jaksa występuje jedynie jako świadek (notabene w dyplomie wśród posiadłości klasztornych nie wspomniano o kościele św. Michała)²⁹. Sprzeczność tę można rozwiązać przy założeniu, że pierwotna świątynia była drewniana, a Jaksa na jej miejscu zbudował kościół kamienny, co nie było wcale rzadką praktyką w średniowieczu³⁰. Zdaje się to potwierdzać inskrypcja na tympanonie: książę przynosi swoje dary („fert sua dona”, tzn. kościół w Bytomiu) do nowej kaplicy („ad hanc novellam [...] capellam”) ufundowanej

22. Zob. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Olbinie XII wieku*, s. 1–24, il. 1–8; Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 26–27, il. 21–26.

23. Ostrożniej swoje poglądy autor wyraził w późniejszej, opublikowanej już pośmiertnie pracy; zob. Morelowski, „Wrocław – gród i stolica”, s. 47–49; por. Großmann, „Ein Strich zuviel”, s. 16, 25, 27; Roman Michałowski, „Wspomnienie modlitewne a pamięć o przeszłości (do końca XIII wieku)”, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 2, red. Halina Manikowska (Warszawa: Instytut Historii PAN, Neriton, 2018), s. 267, przyp. 98.

24. Zob. Jerzy Rajman, „Pielgrzym i fundator. Fundacje kościelne i pochodzenie księcia Jaksy”, *Nasza Przeszłość* 82 (1994), s. 9–10, 15, 25.

25. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Olbinie XII wieku*, s. 21–27.

26. Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 25–28.

27. Na temat realizmu średniowiecznych przedstawień fundacyjnych por. Emanuel S. Klinkenberg, *Compressed Meanings. The Donor's Model in Medieval Art to around 1300: Origin, Spread and Significance of an Architectural Image in the Realm of Tension between Tradition and Likeness* (Turnhout: Brepols 2009), zwł. s. 187–196.

28. *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 1, wyd. Karol Maleczyński (Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 1956), s. 41–43 (nr 16); por. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Olbinie XII wieku*, s. 26–28; Stanisław Trawkowski, „Olbin wrocławski w XII wieku”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 20 (1958), s. 86–88. Trawkowski, niezależnie od dyskusji nad fundacjami Jaksy, przypuszczał nawet, że kościół św. Michała został zbudowany już w XI w.

29. *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 1, s. 66 (nr 25).

30. Zob. Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 27–28.

przez Jakse³¹. Zdaniem Janusza Bieniaka fundacja kamiennego kościoła była przejawem wdzięczności za udział potomków Piotra Włostowica w uposażeniu świątyni Grobu Bożego w Miechowie³².

Marian Morelowski powołuje się również na heksametr przytoczony w dwóch XVI-wiecznych wrocławskich kronikach, który miał być wyryty na blokach kamiennych (*in quadris lapidibus*) w nadprożu (*in superluminari*) kościoła św. Michała. Badacz uznał jeden z tych przekazów za „jedynie autorytatywny”³³, jednak ocena jego wiarygodności jest bardziej skomplikowana i wymaga ustaleń źródłowych. Inskrypcję odnotowują: anonim z Olbina w *Cronica Petri comitis Poloniae* oraz zależny od niego Benedykt z Poznania w nieco późniejszej, niewydanej *Historia sive Cronica Petri Comitis ex Dacia septuaginta septem Ecclesiarum fundatoris*³⁴. Podejrzewa się jednak, że heksametr znajdujący się w rękopisie starszej kroniki został dopisany wtórnie z dzieła Benedykta³⁵. Cień wątpliwości na rzetelność obu kronikarzy rzuca sposób, w jaki przytaczają oni inskrypcję z zachowanego do dziś tympanonu z kościoła NMP na

Piasku, popełnili w niej bowiem błąd gramatyczny lub dokonali jej interpretacji³⁶. W przypadku heksametru o Jakse nie mamy jak zweryfikować ich świadectwa. Zgodnie z przytoczoną inskrypcją³⁷ Jaksa rozpoczął budowę kościoła, którą po jego śmierci dokończyła jego żona, co zdaje się korespondować z obecnością Agaty na tympanonie. Dalej jest mowa o tym, że pierwszym księdzem w tym kościele był niejaki Otto, identyfikowany niekiedy z Ottonem ze Steusslingen, mnichem zwiefalteńskim, który na początku lat 40. XII w. przybył z poselstwem do Łęczycy (byłoby to możliwe tylko pod warunkiem powiązania go z pierwotną fundacją istniejącą w 1139, ponieważ Otto zmarł przed 1150 r.³⁸). Heksametr wspomina następnie o dwóch wyprawach do Jerozolimy, nie wiadomo tylko, czy ta informacja odnosi się do Ottona, czy do Jaksy. Gramatyka wskazywałaby na pierwszego, logika przekazu – na drugiego. Bertold z Zwiefalten potwierdza wprawdzie, że Otto ze Steusslingen dwukrotnie udał się na pielgrzymkę do Jerozolimy, nie ma natomiast wiadomości o jego święceniach kapłańskich ani o pobycie we Wrocławiu³⁹.

31. Tak rozumie ją Tomasz Płóciennik, „Les inscriptions des tympons polonais relatives aux fondations d’églises”, w: *Épigraphie et iconographie. Actes du Colloque tenu à Poitiers, 5–8 octobre 1995*, red. Robert Favreau (Poitiers: C.É.S.C.M., 1995), s. 206. „Nową kaplicą” z inskrypcji może być jednak równie dobrze kościół w Bytomiu; por. też: Teresa Mroczo, *Polska sztuka przedromańska i romańska* (Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1988), s. 119.

32. Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III A”, s. 81; por. Halina Manikowska, „Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu. Od Piotra Włostowica do Henryka Brodatego”, w: *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. Edward Opaliński, Tomasz Wiślicz (Warszawa: Neriton, 2000), s. 47–48.

33. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Olbinie XII wieku*, s. 26–29.

34. Zob. Marian Plezia, „Wstęp”, w: *Cronica Petri comitis Poloniae wraz z tzw. Carmen Mauri*, s. XXII, XXIX; Lech Krzywiak, „Benedykt z Poznania. Śląski miłośnik historii z początku XVI wieku”, *Roczniki Historyczne* 57 (1991), s. 73–74, 88–90, 94–97.

35. Zob. Plezia, „Wstęp”, s. IV–V; Krzywiak, „Benedykt z Poznania”, s. 100–101, przyp. 202.

36. Zob. Krzywiak, „Benedykt z Poznania”, s. 99–100. Tych przekłamań nie dostrzegł Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Olbinie XII wieku*, s. 30.

37. *Cronica Petri comitis Poloniae*, s. 30; Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej: BUWr), sygn. rkps IV F 188, k. 47v: „Jaxa principium templi fuit huius et auctor, | Post obitum cuius operi finem dedit uxor. | Presbiter eiusdem fuit Otto primus et idem | Est bis Jherusalem peregre progressus ad urbem. | Jaxa decus morum, recti via, forma honorum, | Assit pax Cristi tibi, bustum cuius adisti”.

38. Spozrzegł to Zbigniew Piłat, „Fundator i fundacja klasztoru bożogrobców w Miechowie”, w: *Bożogrobcy w Polsce. Praca zbiorowa*, red. Cyprian Wilanowski (Miechów–Warszawa: Pax, 1999), s. 26, przyp. 65; w sprawie daty śmierci Ottona zob. Szymon Wieczorek, „Zwiefalten i Polska w pierwszej połowie XII w.”, *Kwartalnik Historyczny* 103, nr 4 (1996), s. 39, przyp. 118.

39. *Die Zwiefalter Chroniken Ortliebs und Bertholds*, wyd. Luitpold Wallach, Erich König, Karl Otto Müller (Sigmaringen: Thorbecke, 1978), s. 244 (cap. 34). Piłat powołuje się w tej kwestii na Kazimierza Myślińskiego, a ten na Stanisława Zakrzewskiego, który o pielgrzymkach Ottona w ogóle nie wspomina; zob. Stanisław Zakrzewski et al., *Historia polityczna Polski, cz. 1: Wieki średnie* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1920), s. 102; Kazimierz Myśliński, *Polska wobec Słowian Połabskich do końca wieku XII* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1993), s. 164; Piłat, „Fundator i fundacja klasztoru bożogrobców w Miechowie”, s. 26, przyp. 65.

Z innych źródeł wiemy o jednej pielgrzymce Jaksy odbytej w 1162 r. Zdaniem niektórych badaczy wielmoża mógł wcześniej towarzyszyć księciu Henrykowi Sandomierskiemu albo podczas pielgrzymki w 1153, albo podczas II Krucjaty, jednak w obu przypadkach są to tylko mniej lub bardziej uzasadnione domysły⁴⁰. Ostatnie dwa wersy inskrypcji zawierają typową dla formy epitafium pochwałę Jaksy, w tym m.in. wzmiankę o tym, że nawiedził on Grób Boży. Koresponduje to z wcześniejszym odniesieniem do pielgrzymki.

Omawiany heksametr powstał z pewnością po śmierci Jaksy (1176) – zdaniem Mariana Plezi jest to autentyczny z epoki⁴¹. Stanowi on potwierdzenie, że Jaksa był fundatorem kościoła św. Michała. Benedykt z Poznania, wiedząc o tym, że kościół istniał już w 1139 r., opatrzył heksametr komentarzem⁴². Zaproponował dwa wyjaśnienia. Według pierwszego kościół św. Michała mógł zostać przez Jakcę przeniesiony z opactwa NMP na Piasku do opactwa ołbińskiego. Jest to historycznie błędne, ponieważ Benedykt nie wiedział, że opactwo św. Wincentego nosiło pierwotnie wezwanie maryjne i dlatego powiązał je z opactwem na Wyspie Piaskowej, które w 1139 r. mogło jeszcze nie istnieć. Z drugiej strony biograf Włostowica, znając opowieść Długosza o pielgrzymce Jaksy do Jerozolimy i późniejszej fundacji kościoła w Miechowie, doszedł do dość zaskakującego wniosku, że przytoczona przez niego inskrypcja w rzeczywistości była przeznaczona właśnie dla świątyni miechowskiej, zaś na Ołbinie znalazła się wtórnie⁴³.

Marian Morelowski nie przeprowadził krytyki też Benedykta, podjął nawet próbę wsparcia ich dodatkowymi argumentami. Jego zdaniem wzmianki o krucjatach i Grobie Bożym lepiej pasowały do świątyni w Miechowie, co wykluczało możliwość ufundowania przez Jakcę kościoła św. Michała. Uznał za nieprawdopodobne, by w tej ostatniej świątyni obok omawianego heksametru znajdował się także jakoby sprzeczny z nim tympanon⁴⁴. Janusz Bieniak zwrócił jednak uwagę, że inskrypcja o takiej treści mogła znaleźć się w każdym kościele ufundowanym przez Jakcę⁴⁵. Z Bieniakiem należy się zgodzić, z tym jednak zastrzeżeniem, że wymieniony w heksametrze tajemniczy Otton może być wiązany tylko z jednym kościołem. Z którym, nie sposób jednak powiedzieć. Również wzmianka o ukończeniu świątyni przez wdowę zawężyła pole spekulacji. Spostrzeżenie toruńskiego uczonego można potwierdzić jeszcze jednym argumentem. Otóż Morelowski uważał, że heksametr odnosi się do Miechowa, ponieważ użyto w nim na określenie fundacji Jaksy słowa *templum* (a nie *ecclesia*), które lepiej odpowiadało bazylice Grobu Bożego aniżeli kościołowi św. Michała⁴⁶. Badacz nie zauważył jednak, że tym samym terminem została nazwana fundacja Jaksy na tympanonie, pozbawionym zresztą odniesień krucjatowych: „que fert Jacxo Deus suscipe templa [sic!] pius”⁴⁷.

Istnieje jeszcze jedno XVI-wieczne świadectwo na temat inskrypcji upamiętniającej Jakcę jako fundatora kościoła św. Michała. Pochodzi ono z opisu Wrocławia

O identyfikacji Ottona z epitafium z Ottonem ze Steusslingen nie piszą także niemieccy badacze, przywołani przez Mikołaja Gładysza; zob. *Regesten zur schlesischen Geschichte. Namens des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, t. 1: *Bis zum Jahre 1250*, wyd. Colmar Grunhagen (Breslau: Josef Max & Comp., 1868), s. 24; Konrad Wuttke, „Schlesische wallfahrten nach dem heiligen Lande”, *Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte* 3 (1907), s. 138; Mikołaj Gładysz, *Zapomniani krzyżowcy. Polska wobec ruchu krucjatowego w XII–XIII wieku* (Warszawa: DiG, 2002), s. 66–67. Twórcą tej identyfikacji musiał być zatem Myśliński, który nie uzasadnił jej dostatecznie.

40. Zob. Gładysz, *Zapomniani krzyżowcy*, s. 63–69, 106–112.

41. Plezia, „Wstęp”, s. LIX; por. Großmann, „Ein Strich zuviel”, s. 25.

42. BUWr, sygn. rkps IV F 188, k. 47v–48r. Tekst skrócony o przejętki z Długosza zob. Krzywiak, „Benedykt z Poznania”, s. 101–102, przyp. 206.

43. Zob. Krzywiak, „Benedykt z Poznania”, s. 101–104.

44. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Ołbinie XII wieku*, s. 29–30; por. Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 15–16.

45. Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III A”, s. 81, przyp. 357.

46. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Ołbinie XII wieku*, s. 29.

47. Podobnie Piłat, „Fundator i fundacja klasztoru bożogrobców w Miechowie”, s. 24, przyp. 8; por. też: Andrzej Wędzki, *Miechów w średniowieczu. Studia z dziejów miasta i regionu. Zagadka Jaksy* (Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, 2014), s. 102–107.

brzeskiego geografa Bartłomieja Steina (Stenusa)⁴⁸. Przytaczając je, Morelowski z góry wykluczał, by mogło ono odnosić się do tympanonu Jaksy – uważał, że dotyczy tylko heksametru przytoczonego przez Benedykta z Poznania⁴⁹. Ja nie mam takiej pewności. Po pierwsze, forma zapisu imienia Jaksy (z „o” na końcu) pasuje do tej z tympanonu, a nie z epitafium⁵⁰. Po drugie, uczony nadużył argumentacji *ex silentio* – Stein nie wspomina bowiem o żadnej bogatej płaskorzeźbie w nadprożu kościoła, ani nie donosi choćby słowem o rzekomej rotundzie Jaksy, w której miałby znajdować się tympanon. Dodajmy zresztą, że opisując kościół NMP na Piasku, pominął milczeniem również tympanon Marii i Świętosława, który znajduje się w nim do dziś⁵¹.

DATOWANIE: JAKSA I DWÓCH BOLESŁAWÓW
By móc wypowiedzieć się na temat politycznego i ideowego znaczenia tympanonu, należy ustalić, kiedy został wykuty. Oczywistym *terminus post quem* są narodziny Leszka Bolesławowica, dawniej datowane na ok. 1160 r., dziś przesuwane o kilka lat wcześniej⁵². Jeśli chodzi o *terminus ante quem*, to Morelowski i Mączewska-Pilch wyznaczali go na 1163 r., kiedy to na Śląsk wrócili synowie Władysława Wygnańca. Morelowski uważał, że wskazuje na to uposażenie opactwa ołbińskiego w kościół w Bytomiu, położony jakoby na Śląsku, do którego książę Bolesław nie mógł mieć później dostępu⁵³. Za takim datowaniem kryje się założenie, że princeps nie mógłby zostać upamiętniony w dzielnicy, nad którą nie sprawował bezpośredniej kontroli. Władysław

48. „Descriptio Vratislavie. Beschraibung Breslaus”, w: *Descriptio totius Silesie et civitatis regie Vratislaviensis per M. Bartholomeum Stenum. Barthel Steins Beschreibung von Schlesien und seiner Hauptstadt Breslau. Namens des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, wyd. Hermann Markgraf (Breslau: E. Wolfhart's Buchhandlung, 1902), s. 50: „In ejus cimiterio sancti Michaelis phanum comprehenditur, quod jus habet parochianum, hoc est ministrandi sacramenta. Structum id antiquitus saxo quadrato ab Jaxone quodam, quod qui super postes est titulus indicat”.

49. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Ołbinie XII wieku*, s. 26–27, 30; por. Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 6.

50. Benedykt z Poznania dwukrotnie podaje wariant „Jaxa”, natomiast anonim z Ołbina (w późniejszym odpisie) „Jaxa” i „Jaxo” odpowiednio w pierwszym i przedostatnim wersie (por. wyżej).

51. „Descriptio Vratislavie. Beschraibung Breslaus”, s. 50.

52. Zob. Kazimierz Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów* (Warszawa–Wrocław: Volumen, Uniwersytet Wrocławski, [1992]), s. 275–278. Argument, że w dokumencie gnieźnieńskim Mieszka Starego z 1177 r. (por. niżej) Leszek występuje po Mieszku Mieszkowicu, urodzonym po 1159 r., a więc był od niego młodszy, został podważony. Mieszka z dyplomu identyfikuje się dziś bowiem jako Mieszka Płatonogiego; zob. Janusz Bieniak, „Powstanie księstwa opolsko-raciborskiego jako wyraz przekształcania się Polski w dzielnicową poliarchię”, w: *Sacra Silentii Provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1202–2002)*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz (Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2003), s. 52; Jerzy Rajman, „Utworzenie księstw raciborskiego i opolskiego. Z problematyki pierwszego podziału Śląska w drugiej połowie XII wieku”, *Wiek Stary i Nowy* 3, nr 8 (2011), s. 59 i 75, przyp. 44. Ten przyszedł na świat między 1141 a 1146 r.; zob. Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1973), s. 51–52; Norbert Mika, *Mieszko, książę raciborski i pan Krakowa – dzielnicowy władca Polski (ok. 1142–1211)* (Kraków: Avalon, 2010), s. 38–44. Nowy argument w kwestii daty narodzin Leszka przyniosła numizmatyka; zob. Borys Paszkiewicz, „O matce Lestka Bolesławica i początkach mennictwa mazowieckiego”, *Przegląd Historyczny* 92, nr 1 (2001), s. 1–15.

53. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Ołbinie XII wieku*, s. 30–31; Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 29; Rajman, „Pielgrzym i fundator”, s. 25. Z rozważań Haliny Manikowskiej wynika, że tympanon znajdował się w opactwie na Ołbinie w momencie zajęcia grodu wrocławskiego przez Bolesława Wysokiego, które datuje ona na 1166 r.; zob. ead., „Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu”, s. 43–44, 48–49. Großmann podniósł natomiast, że tympanon musi być wcześniejszy od epitafium Jaksy – i słusznie, ponieważ to ostatnie powstało po jego śmierci; zob. id., „Ein Strich zuviel”, s. 14–15, 24–25.

Dziewulski i Marek Cetwiński przypomnieli jednak, że książęta śląscy po powrocie do ojcowizny wciąż uznawali zwierzchność seniora. Cetwiński powoływał się na świadectwo Kadłubka, wedle którego przywrócenie Władysławowicom – tzn. Bolesławowi Wysokiemu, Mieszkowi Płatonogiemu i Konradowi głogowskiemu – władzy nad Śląskiem było aktem dobrej woli ze strony Bolesława Kędzierzawego⁵⁴. Nie wystarczy to jednak do udowodnienia, że tympanon powstał po 1163 r. Takich argumentów dostarczyli dopiero Kazimierz Jasiński i Janusz Bieniak. Badacz genealogii Piastów zwrócił uwagę, że na tympanonie Bolesławowi nie towarzyszy ani druga żona Maria, ani starszy syn Bolesław, tylko wspominany już młodszy syn Leszek. O Marii wiemy jedynie, że w 1167 r. dokonała zamiany wsi z biskupem krakowskim⁵⁵. Jej nieobecność na tympanonie świadczy o tym, że albo już nie żyła, albo została pominięta z innego powodu. O Bolesławie Bolesławowicu wiadomo zaś, że zmarł przed ojcem, najprawdopodobniej 30 października 1172 r. Nieco później, 5 stycznia 1173 r., umarł Bolesław Kędzierzawy⁵⁶. W tym krótkim czasie musiał on uposażyć klasztor ołbiński w kościół św. Małgorzaty w Bytomiu.

Na obserwacji Jasińskiego swoją hipotezę zbudował Janusz Bieniak. Przypomniał on przede wszystkim, że

Bytom za panowania Bolesława wciąż był częścią ziemi krakowskiej. Do Śląska przeszedł dopiero za sprawą Kazimierza Sprawiedliwego, który po 1177 r. przekazał go wraz z Oświęcimiem we władanie Mieszkowi Płatonogiemu i w ten sposób pogodził księcia raciborskiego ze starszym bratem. Donosi o tym *Kronika wielkopolska* z 2. połowy XIV w., uzupełniając w ten sposób wcześniejszą narrację Kadłubka (znaną jej autorowi za pośrednictwem Dzierzwy), który wszelako nie podał nazw grodów. W tym wypadku trudno jednak wskazać, dlaczego twórca *Kroniki wielkopolskiej* miałby być niewiarogodny, poza tym, że anachronicznie określa cedowane terytorium mianem „księstw”, które w XII w. jeszcze nie istniały⁵⁷. Przekazanie Ołbinowi Bytomia – przekonuje Bieniak – świadczy o tym, że uposażenie oraz upamiętnienie na tympanonie dokonały się po 1163 r., ponieważ wcześniej Bolesław przekazałby opactwu raczej kościół w dowolnej miejscowości położonej na Śląsku, a nie w oddalonej o 170 km (takiego nadania – kaplic we Wrocławiu i Legnicy – dokonał faktycznie Bolesław w 1149 r., gdy Śląsk znajdował się pod jego kontrolą⁵⁸). Dalej badacz nakreśla relacje między obydwoma donatorami. Wiemy, że pod koniec lat 60. XII w. Jaksa wraz ze Świętosławem zbuntowali się przeciwko Bolesławowi. Donosił o tym lakonicznie Kadłubek, wedle którego

54. Władysław Dziewulski, „Bytom średniowieczny do końca XV wieku”, w: *Dziewięć wieków Bytomia. Szkice z dziejów miasta i ziemi bytomskiej*, red. Franciszek Ryszka (Stalinogród: Wydawnictwo Śląsk, 1956), s. 40–41, przyp. 11; Cetwiński, recenzja *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 106; id., *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.*, s. 141–142.

55. *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława*, wyd. Franciszek Piekosiński (Kraków: Akademia Umiejętności Krakowska, 1874), s. 1 (nr 1).

56. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 227–228, 271, 276–277; por. Janusz Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III C. Arbitrzy książąt – pełnia władzy”, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 8, red. Stefan Krzysztof Kuczyński (Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1999) s. 48, 62.

57. *Chronica Poloniae Maioris*, s. 58 (cap. 35); *Magistri Vincentii dicti Kadłubek Chronica Polonorum*, wyd. Marian Plezia (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1994), s. 147 (lib. IV, cap. 8); *Chronica Dzirsuae*, wyd. Krzysztof Pawłowski (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013), s. 61. Argument Morelowskiego (z powołaniem na autorytet Karola Małczyńskiego) o rzekomej przynależności Bytomia do Śląska jest zatem nieporozumieniem; zob. współczesne mu prace: Dziewulski, „Bytom średniowieczny do końca XV wieku”, s. 17; Andrzej Wędzki, „Bytom”, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1, red. Gerard Labuda (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1961), s. 214. Ostatnio zob. Mika, *Mieszko, książę raciborski i pan Krakowa*, s. 128–129 (tamże dalsza literatura); Krzysztof Fokt, *Organizacja grodowa w drugiej monarchii piastowskiej. Studium krytyczne* (Kraków: Societas Vistulana, 2022), s. 40. Próba podważenia informacji podanych w *Kronice wielkopolskiej* jedynie przesuwają o około dwadzieścia lat (do bitwy pod Mozgawą) moment przejścia Bytomia do księstwa raciborskiego; zob. Jerzy Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998), s. 177–178. Autor po kilku latach zmienił opinię; zob. id., „Utworzenie księstw raciborskiego i opolskiego”, s. 74.

58. *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 1, s. 60–61 (nr 25).

spiskowcy zwrócili się do Kazimierza Sprawiedliwego, ten jednak odmówił wystąpienia przeciwko starszemu bratu. Historycy wiążą tę wiadomość z dwoma nadaniami małopolskiej soli dla opactwa jędrzejowskiego dokonanymi bez udziału Bolesława przez Mieszka Starego i Kazimierza Sprawiedliwego zimą 1168 r. (tzn. przed śmiercią syna i imiennika Sprawiedliwego), które zdają się świadczyć o obaleniu seniora. Pretekstem do wystąpienia miało być niezadowolenie z podziału dzielnicy zmarłego księcia Henryka, a jego rezultatem – pozostawienie seniora na tronie krakowskim i przekazanie całej Sandomierszczyzny w ręce Kazimierza⁵⁹. Podarowanie ołbińskiemu opactwu kościoła w Bytomiu przez Bolesława Kędzierzawego w ostatnich miesiącach jego życia Bienia interpretuje jako akt pojednania seniora z Jaksą oraz powierzenia mu opieki nad małoletnim synem Leszkiem, który miał odziedziczyć po ojcu jedynie Mazowsze i Kujawy, podczas gdy spadkobiercą dzielnicy senioralnej miał zostać Mieszko Stary (przy czym sam tympanon mógł zostać wykuty i wmurowany już po śmierci Bolesława)⁶⁰.

Zaproponowałbym nieco inną interpretację, która nie stoi w sprzeczności z hipotezą Bienia, a mianowicie, że tympanon jest symboliczną oznaką zwierzchności seniora nad dzielnicą śląską. Do tej pory pozycję Bolesława Wysokiego w dynastii piastowskiej wykorzystywano jako argument w dyskusji nad datowaniem zabytku, ja chciałbym odwrócić to rozumowanie.

Wymaga to odwołania do innych źródeł niż kronika Kadłubka. Zanim przejdę do relacji między dwoma Bolesławami, krótko odniosę się do związków księcia śląskiego z drugim fundatorem, tzn. Jaksą. W świetle dotychczasowych rozważań wysoce prawdopodobne wydaje się ukończenie budowy kościoła św. Michała już po zajęciu Śląska przez Bolesława Wysokiego i Mieszka Płatoniego. Ponadto obydwaj wraz ze swoimi żonami i dziećmi mieli udzielić jałmużny klasztorowi Bożego Grobu, co zostało odnotowane w albumie miechowskim z 1198 r.⁶¹ Z drugiej strony wiemy, że Bolesław Wysoki uznawał prawa patronackie rodu Włostowiców we Wrocławiu – zastąpienie benedyktynów w opactwie ołbińskim przez norbertanów w 1193 r. było bowiem wspólną inicjatywą jego oraz potomków Piotra: Leonarda, Włodzimierza i Piotra⁶².

Jeśli chodzi o status Śląska w 2. połowie XII w., jego zależność od Krakowa została ostatnio zakwestionowana przez Marka D. Kowalskiego, specjalistę od dyplomatyki papieskiej XIV–XV w. Badacz ten opublikował dokument z początku XIII w., zachowany w XV-wiecznym kodeksie dominikańskim przechowywanym w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Petersburgu. Dokument ten potwierdza prawa opactwa NMP na Piasku do kościoła św. Wojciecha. Przywołany Mieszko Płatonogi wspomina w nim o okolicznościach swego wkroczenia na Śląsk. Otóż wraz z bratem Bolesławem Wysokim miał pokonać swoich stryjów

59. Bienia, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III C. Arbitrzy książąt – pełnia władzy”, s. 31–52 (tamże odwołania źródłowe i dawniejsza literatura).

60. Ibid., s. 63–64; por. Płóciennik, „L'épigraphie du tympan de Iaxa à Wrocław”, s. 109–110; Binaś-Szkopek, *Bolesław Kędzierzawy*, s. 225–226. Binaś-Szkopek wyraziła wątpliwość, czy Jaksza rzeczywiście sprawował kuratelę nad Leszkiem. Kadłubek jako jego opiekunów wymienia Kazimierza Sprawiedliwego i wojewodę mazowieckiego Żyrę; zob. *Magistri Vincentii dicti Kadłubek Chronica Polonorum*, s. 128 (lib. III, cap. 30) i s. 155 (lib. IV, cap. 13). Z kolei Jan Piotr Sobolewski za faktycznego opiekuna Leszka uważał seniora, Mieszka Starego; zob. id., „Wasyłko Jaropełkowicz i Iziasław Jarosławowicz, dwaj książęta drohiccy z drugiej połowy XII wieku”, w: *Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestelecie pracy naukowej*, red. Tadeusz Wasilewski (Warszawa: DiG, 2002), s. 82.

61. *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 2, wyd. Franciszek Piekosiński (Kraków: Akademia Umiejętności Krakowska, 1886), s. 16 (nr 376).

62. *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 1, s. 163–164 (nr 69); por. Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.*, s. 108, 140; Jerzy Rajman, „Norbertanie polscy w XII wieku. Moźni wobec ordinis novi”, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 7, red. Stefan Krzysztof Kuczyński (Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1996), s. 89–90; Manikowska, „Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu”, s. 50, przyp. 57. Cetwiński uważał Piotra, Leonarda i Włodzimierza za synów Jaksy, ojcem dwóch ostatnich był raczej Świętosław Piotrowicz; zob. Bienia, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III A”, s. 22, 59–60. Nie ma to jednak większego znaczenia dla potwierdzonej źródłowo inicjatywy wspomnianych wielmożów, czego zdawał się nie dostrzegać z kolei Trawkowski („Ołbin wrocławski w XII wieku”, s. 100–101), który uważał, że Bolesław Wysoki dążył do wymiany elit na Śląsku.

Bolesława Kędzierzawego i Mieszka Starego w bitwie pod Modlikowicami (wieś położona między Legnicą a Złotoryją). O tej potyczce nie wspominają ani Kadłubek, ani źródła obce⁶³. Kowalski stara się uwiarygodnić przekaz: podważa rzetelność Mistrza Wincentego, wedle którego Władysławowice wrócili na Śląsk z łaski Bolesława Kędzierzawego; książę miał jednak zachować kontrolę nad niektórymi grodami w tej dzielnicy (później zostały one zajęte zbrojnie przez jego bratanków przy pewnej bierności seniora). Zdaniem Kowalskiego cała ta opowieść jest nie do pogodzenia z wiedzą o zarządzie terytorialnym wczesnośredniowiecznej Polski, tak jak go nakreślił Bienia⁶⁴, i dlatego właśnie miała zostać zmyślona przez kronikarza⁶⁵. Tymczasem za jej wiarygodnością przemawia to, że podobną praktykę zastosowano w dynastii piastowskiej dwa pokolenia wcześniej: kiedy przeciwko Władysławowi Hermanowi zbuntowali się Zbigniew i Bolesław, książę podzielił między nich kraj, ale zachował kontrolę nad *sedes regni*

*principales*⁶⁶. Wydaje się to standardowym sposobem łagodzenia konfliktów wewnątrzdynastycznych, a relacje między Władysławem Hermanem i jego synami pokazują przede wszystkim, że nie należy postrzegać stosunków w obrębie rodu panującego dychotomicznie, tak jakby konflikt nie mógł doprowadzić do pojednania i współpracy⁶⁷. W przypadku Śląska można sobie wyobrazić, że zwycięstwo pod Modlikowicami zaowocowało jakimś kompromisem między seniorem a książętami śląskimi. Sam Kowalski przyznaje zresztą w innym kontekście, że Władysławowice respektowali siłę swoich stryjów i nie ryzykowaliby zbędnego konfliktu z nimi⁶⁸. Świadczy o tym fakt, że Bolesław Wysoki zdołał odzyskać władzę nad Śląskiem, ale Krakowa już mu się zdobyć nie udało.

Marek D. Kowalski doszedł do wniosku, że zbrojne zajęcie Śląska przez Władysławowiców musiało oznaczać natychmiastowe usamodzielnienie się tej dzielnicy i nieuznawanie przez Bolesława Wysokiego

63. Marek Daniel Kowalski, „Nieznany dokument Mieszka Płatoniego z 1207–1211 r. Zbrojny powrót synów Władysława Wygnańca na Śląsk”, *Studia Źródłoznawcze* 60 (2022), s. 111–123, <https://doi.org/10.12775/SZ.2022.07>; por. Zbigniew Dalewski, „An Unresolved Conflict. Polish Dukes and Frederick Barbarossa”, w: *Herrschen und (Nicht-) Entscheiden. Politisches Handeln im Reich und Ostmitteleuropa des 12. Jahrhunderts*, red. Knur Görich, Martin Wihoda (Wien: Böhlau-Verlag GmbH, 2024), s. 258–259. Starsze poglądy badaczy na okoliczności powrotu Władysławowiców na Śląsk zob. Binią-Szkopek, *Bolesław Kędzierzawy*, s. 128–130; Mika, *Mieszko, książę raciborski i pan Krakowa*, s. 88–95.

64. Zob. Janusz Bienia, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. I. Tło działalności”, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 2, red. Stefan Krzysztof Kuczyński (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982), s. 20, 54; id. „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III C”, s. 48, 57. Zdaniem Bienia, Bolesław zajął nie grody, a całe kasztelanie; dokonał tego z myślą o przekazaniu ich Kazimierzowi Sprawiedliwemu, który nie był wtedy jeszcze brany pod uwagę jako dziedzic dzielnicy sandomierskiej.

65. *Magistri Vincentii dicti Kadłubek Chronica Polonorum*, s. 124–126 (lib. III, cap. 30). Ponadto, zdaniem Kowalskiego, „wyraźnie widać nierzetelność kronikarza, który przemilczał wcześniejsze zhołdowanie Bolesława” (Kowalski, „Nieznany dokument Mieszka Płatoniego z 1207–1211 r.”, s. 121). Sprawa wymagałaby osobnej repliki, tymczasem na temat wizerunku Bolesława Kędzierzawego u Kadłubka zob. Czesław Deptuła, „Niektóre aspekty stosunków Polski z Cesarstwem w wieku XII”, w: *Polska w Europie. Studia historyczne*, red. Henryk Zins (Lublin: Lubelski Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, 1968), s. 49–50, 88–91; Bienia, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III C”, s. 32–33; Przemysław Wiszewski, „Pięte koło i złoty dzban, czyli profetyczna wizja w Kronice Kadłubka (III, 26)”, w: *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, red. Stanisław Rosik, Przemysław Wiszewski (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005), s. 486.

66. *Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, wyd. Karol Maleczyński (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1952), s. 74 (lib. II, cap. 7).

67. Zob. Benedykt Zientara, „Bolesław Wysoki – tułacz, repatriant, malkontent. Przyczynek do dziejów politycznych Polski XII wieku”, *Przegląd Historyczny* 62, nr 3 (1971), s. 380–381; Zbigniew Dalewski, *Władza, przestrzeń, ceremonia. Miejsce i uroczystość inauguracji władzy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w.* (Warszawa: Neriton, 1996), s. 58–64; Binią-Szkopek, *Bolesław Kędzierzawy*, s. 209–210; Stanisław Rosik, *Bolesław Krzywousty* (Wrocław: Chronicon, 2013), s. 66–68.

68. Kowalski, „Nieznany dokument Mieszka Płatoniego z 1207–1211 r.”, s. 121–122.

władzy seniora. Trudno się z tym zgodzić. Po pierwsze należy zauważyć, że kwestionując wojnę o grody, będącą przejawem upominania się Władysławowiców o dziedziczne prawa, Kowalski w rzeczywistości osłabia swoją tezę. Przyjrzyjmy się również innym faktom z 2. połowy XII w.⁶⁹ Obosiecznym argumentem jest emisja przez pierwszych książąt śląskich własnej monety. Bili ją bowiem w tym czasie także książęta mazowieccy i wielkopolscy, którzy podlegali władzy zwierzchniej Kazimierza Sprawiedliwego⁷⁰. Przejawem pewnej sympatii Bolesława Wysokiego do stryjów mogło być nadanie synowi, urodzonemu w 2. połowie lat 60. XII w., imienia po jednym z nich, wówczas jeszcze niezakorzenionego w dynastii (o ile nie zostało ono przejęte z rodu matki, o którym nic nie wiemy). Nie jest przy tym do końca pewne, czy Henryk Brodaty urodził się jeszcze za życia Henryka Sandomierskiego, który mógł trzymać go do chrztu, czy też już po jego śmierci⁷¹.

Ważną informację na temat miejsca Śląska w piastowskim systemie politycznym przynosi dokument Mieszka Starego wystawiony na ogólnopolskim zjeździe książąt w Gnieźnie w 1177 r. Mieszko, tytułujący się *dux totius Poloniae*, dokonał wówczas zamiany – między klasztorem w Lubiążu a dwoma możnymi – wsi

położonych na Śląsku. Transakcję przeprowadził za zgodą Bolesława Wysokiego, fundatora opactwa, który zresztą widnieje jako pierwszy na liście świadków dyplomu⁷². Znamienne, że osoby zainteresowane zwróciły się z prośbą o zatwierdzenie wymiany nie do władcy swojej dzielnicy (i fundatora w jednej osobie), tylko do księcia zwierzchniego (choć znane są przypadki uposażeń instytucji kościelnych dokonywanych bez udziału seniora⁷³). A skoro tak, to nie dziwi, że poprzednik Mieszka na tronie krakowskim mógł zostać kilka lat wcześniej upamiętniony jako donator w opactwie położonym obok grodu pozostającego pod bezpośrednią kontrolą księcia śląskiego.

Sytuacja polityczna w 2. połowie XII w. była bardzo dynamiczna, a stosunki między dynastami piastowskimi płynne. Przełomem była ostatnia interwencja Barbarossy, podjęta w interesie wygnanego Bolesława Wysokiego w 1172 r. W jej wyniku doszło do wzajemnego uznania władzy księcia krakowskiego i śląskiego. Jesienią tego samego roku zmarł Bolesław Bolesławowic. To właśnie ten krótki czas, poprzedzający śmierć Kędzierzawego wydaje się najlepszym momentem, w którym należy lokować donację uwiecznioną na tympanonie Jaksy⁷⁴.

69. Ibid., s. 122. Z cytowanego przez Kowalskiego (ibid., s. 120) artykułu Rajmana można dowiedzieć się, że jako władca krakowski Kazimierz Sprawiedliwy rozwiązywał konflikty pomiędzy książętami śląskimi. Należy to potraktować jako świadectwo respektowania przez nich pozycji seniora; zob. Rajman, „Utworzenie księstw raciborskiego i opolskiego”, *passim*.
70. Zob. Borys Paszkiewicz, „Początki polskiej monety dzielnicowej: kilka spostrzeżeń”, *Wiadomości Numizmatyczne* 48, nr 1 (2004), s. 1–19.

71. Zob. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1, s. 74; Benedykt Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy* (Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2006), s. 106.

72. *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 1, s. 142–145 (nr 59); *Schlesisches Urkundenbuch. Herausgegeben von der Historischen Kommission für Schlesien*, t. 1, wyd. Heinrich Appelt (Wien–Köln–Graz: Hermann Böhlau Nachf., 1971), s. 30 (nr 49); por. Gernot von Grawert-May, „Pozycja Śląska w państwie piastowskim i jego stosunek do Rzeszy w aspekcie państwowoprawnym”, w: *Śląsk i Pomorze w historii stosunków polsko-niemieckich w średniowieczu*, red. Marian Biskup (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1983), s. 35–36; Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III C”, s. 60. Ostatni na liście świadków jest notabene Leszek Bolesławowic.

73. Zob. Karol Buczek, „O dzielnicy księcia Henryka Sandomierskiego”, *Przegląd Historyczny* 61, nr 4 (1970), s. 697–698.

74. Por. Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III C”, s. 60–61. Edward Rymar z jednej strony twierdzi, że Bolesław Kędzierzawy nie mógł dokonywać żadnych fundacji we Wrocławiu, gdy ten znajdował się pod władzą Bolesława Wysokiego, z drugiej zaś snuje domysły o porozumieniu obu Bolesławów, zawartym jakoby za plecami Mieszka Starego i pozostałych książąt śląskich, storpedowane następnie przez księcia wielkopolskiego i Barbarossę; zob. id., „Interwencja niemiecka na Śląsku w 1172 r. a walka potomstwa Władysława II Wygnańca o polski pryncypat w latach 1163–1180”, *Sobótka* 49, nr 3–4 (1994), s. 177, przyp. 6, 179–182. *Kronika polska* (ok. 1285), na którą badacz zresztą się powołuje, rysuje zupełnie inny układ: senior wspierał Mieszka Płatonogiego i Jarosława opolskiego przeciwko Bolesławowi Wysokiemu; zob. „Chronica Polonorum”, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, wyd. Ludwik Ćwikliński

Ważną kwestią pozostaje upamiętnienie na analizowanym tympanonie dwóch różnych donacji. Nie ma wątpliwości, że Jaksza ofiarowuje Chrystusowi model kościoła na Ołbinie, a Bolesław niesie model kościoła św. Małgorzaty w Bytomiu⁷⁵. Wiadomo skądinąd, że kościół św. Małgorzaty podlegał opactwu św. Wincen- tego. W 1201 r. papież Innocenty III zatwierdził do- bra posiadane przez Ołbin, w tym kościół w Bytomiu. Obydwa źródła – tympanon i dokument – wzajemnie się potwierdzają i uzupełniają. Z płaskorzeźbionej sce- ny wynika, że świątynia została подарowana opactwu przez Bolesława Kędzierzawego, z dyplomu zaś – że podlegała mu pomimo zastąpienia benedyktyńskiego zgromadzenia przez norbertanów⁷⁶. Nie wiadomo, czy kościół w Bytomiu został ufundowany przez tego księ- cia, czy np. przez któregoś z jego poprzedników. Można jedynie się domyślać, że własną fundację upamiętniłby na miejscu, a nie we Wrocławiu. Bolesław występuje zatem na tympanonie jako donator, a nie fundator.

Krzysztof Skwirczyński trafnie zwrócił uwagę, że w zestawieniu z trzema pozostałymi polskimi romański- mi tympanonami fundacyjnymi, świadczącymi o ambi- cjach politycznych możnowładztwa, ten jest wyjątkiem, ponieważ uwieczniono na nim także wizerunek panu- jącego. Jego „sąsiedztwo” z Jakszą obrazuje współpracę

możnych z dynastią na polu fundacji kościelnych. Po- dobnie jak wcześniej Cetwiński, Skwirczyński uważa, że obydwaj donatorzy przedstawieni na tympanonie zostali ze sobą zrównani⁷⁷. Teza ta budzi pewne wątpli- wości. Nie chodzi nawet o tytuł książęcy przysługujący Bolesławowi, którego domniemany władca z Kopanicy został tu pozbawiony. Bolesław został przedstawiony po prawicy Chrystusa, a zatem w bardziej honorowym miejscu niż możnowładca. Zwróćmy uwagę, że na po- zostałych trzech tympanonach postać trzymająca mo- del świątyni zawsze stoi po prawicy Boga, również na gotyckiej już płaskorzeźbie z wrocławskiej kolegiaty Świętego Krzyża; postać z kielichem kłęczy po prawicy Chrystusa na tympanonie z Wysocic, mającym nieco inny charakter⁷⁸. Tutaj mamy do czynienia z rzadko spotykanym wyobrażeniem: na jednym tympanonie upamiętniono nie tylko fundację kościoła, w który ta płaskorzeźba została wmurowana, lecz także donację podległej mu świątyni oddalonej o 170 km. I to właśnie ta druga jest ważniejsza – rzecz jasna – ze względu na wyższą pozycję społeczną donatora.

Na koniec należy rozważyć kwestię analogii tympa- nonu, które próbowała wskazać Krystyna Mączewska- -Pilch. Pierwsza to mozaika z południowo-zachodnie- go westybulu Hagii Sophii, datowana na X lub XI w. (dokładniejsza datacja nie ma tu większego znaczenia). Przedstawia ona Matkę Boską z Dzieciątkiem, której

(Lwów: W Komisie Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1878), s. 645–646. Nasuwa się też pytanie, dlaczego cesarz miałby interweniować w interesie księcia wrocławskiego, skoro Bolesław Kędzierzawy zapewnił mu jakoby następstwo na tronie krakowskim? Wydaje się, że kolejność wydarzeń była odwrotna.

75. Mroczo (*Polska sztuka przedromańska i romańska*, s. 119) błędnie zidentyfikowała tę miejscowość jako Bytom Odrzański.

76. *Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1, s. 48–49 (nr 75); por. Dziewulski, „Bytom średniowieczny do końca XV wieku”, s. 17–18; Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przed- stawień o charakterze donacyjnym*, s. 28–29; Jan Drabina, „Prepozytura premonstratensów w średniowiecznym Bytomiu”, *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica* 5 (2007), s. 171; por. Jerzy Rajman, „Mieszko Płattonogi, pierwszy książę raciborsko-opol- ski”, *Kwartalnik Historyczny* 103, nr 1 (1996), s. 35. Rajman z argumentu *ex silentio* wnosi, że nadanie kościoła św. Małgorzaty zostało ponowione w latach 1193–1201 przez Mieszka Płattonogiego.

77. Krzysztof Skwirczyński, „Fundacje możnowładcze w Polsce XI i XII wieku. Możliwość ich fundacji jako problem badawczy”, w: *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na zie- miach polskich w średniowieczu*, t. 1: *Struktury kościelno-publiczne*, red. Halina Manikowska, Wojciech Brojer (Warszawa: Instytut Historii PAN, 2008), s. 92; por. Cetwiński, recenzja *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 106; id., *Ry- cerstwo śląskie do końca XIII w.*, s. 142. Wcześniej o fundacjach możnowładczych w XII w. z uwzględnieniem tympanonów wrocławskich i strzeleńskich pisał Roman Michałowski, *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku* (Warszawa: Zamek Królewski, 1993), s. 110–112.

78. Zob. Katarzyna Hewner, „Tympanon w Wysocicach: próba interpretacji ikonologicznej”, *Saeculum Christianum* 15, nr 2 (2008), s. 109–125.

dwaj cesarze ofiarowują modele: Konstantyn miasta, a Justynian świątyni. Oba te zabytki łączy tylko obecność dwóch fundatorów, wszystkie pozostałe elementy są inne. Fundatorzy są sobie równi i zostali upamiętnieni setki lat po swojej śmierci, a przede wszystkim – nie niosą modeli oddalonych od siebie obiektów, jak Olbin i Bytom, tylko miasta i świątyni, w której ta mozaika się znajduje⁷⁹.

Jeszcze mniej przekonująca jest druga analogia. To tympanon z Holzzelle, małej miejscowości w Saksonii. Tamtejszy klasztor benedyktyński został ufundowany w XII w., a zburzono go podczas wojen chłopskich w XVI stuleciu. Z dawnego założenia pozostały jedynie ruiny. Spotkał je zatem los podobny jak opactwo olbińskie. W XIX w. odnaleziono trzy fragmenty płaskorzeźby, która zdaniem Mączewskiej-Pilch jest starsza od tympanonu Jaksy, a według literatury niemieckiej jest nieco od niego młodsza. Dwie części trafiły do muzeum w pobliskim Eisleben, rodzinnym mieście Lutra, trzecia natomiast pozostała w Holzzelle, gdzie kilkadziesiąt lat temu widzieli ją niezależnie od siebie Zygmunt Świechowski i Edith Neubauer. Później odłamek zaginął. Na ocalonych fragmentach zabytku widzimy Maryję z Dzieciątkiem otoczoną gronem osób, z których jedna podpisana została: „ARCHIEPC” (prawdopodobnie to któryś z arcybiskupów Moguncji). Po lewej stronie widać wieżę kościelną, która miała odpowiednik na brakującym odłamku płaskorzeźby. Nie wiadomo jednak, co to za budynki. Fatalny stan zachowania zabytku nie pozwala stwierdzić, czy postać po lewej stronie jest skierowana w przeciwnym kierunku do Matki Boskiej i obejmuje model kościoła, czy raczej stoi przed nim, zwracając wzrok w stronę Marii. W drugim przypadku

budowla stanowiłaby jedynie architektoniczne tło dla przedstawionej sceny⁸⁰.

Z powyższych względów można tę analogię wykluczyć, podobnie jak dwie kolejne, wskazane przez Neubauer. Mowa o dwóch tympanonach z francuskich kościołów koło Vienne, przedstawiających sceny ewangeliczne. Pierwszy, z Condrieu, wyobraża sceny Ostatniej Wieczerzy, Niesienia Krzyża, Ukrzyżowania i Zmartwychwstania, drugi – z Saint Alban du Rhône – pokłon Trzech Króli. Na obydwu motyw „dwóch wież” pełni rolę architektonicznego tła⁸¹. Trzeci przykład, równie odległy od zabytku wrocławskiego, to nieistniejący już tympanon z Porta Speciosa katedry w Ostrzyhomiu. U dołu widzimy króla Belę III wychodzącego z zamku i arcybiskupa Hioba opuszczającego katedrę. Miniatury budowli są tu symbolami władzy świeckiej i duchownej, a nie darami dla Matki Boskiej przedstawionej w centrum płaskorzeźby⁸².

Bliskie analogie wskazał dopiero Emanuel S. Klinkenberg. Pierwszą z nich jest iluminacja w kodeksie z benedyktyńskiego opactwa św. Wedasta w Arras (1125–1130), zawierającym Komentarz św. Hieronima do Proroctwa Jeremiasza. Przedstawia ona Matkę Boską, której opaci Henryk I i Stefan Harding ofiarowują modele klasztorów – odpowiednio w Arras i Cîteaux. Scena ta upamiętnia nawiedzenie Arras przez cysterskiego opata, który zbudował wówczas z tamtejszymi zakonnikami więzy braterstwa⁸³. Druga analogia to północny portal z kluniackiego klasztoru św. Fortunata w Charlieu, w którego tympanonie znalazło się przedstawienie Chrystusa na majestacie, otoczonego przez anioły i ewangelistów. W lewym impoście wyobrażono hrabiego Bozona z Prowansji (zm. 887) niosącego

79. Zob. Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 67–69, 104–105; Katie Townsend, „Eliciting Liturgical Participation: the Southwest Vestibule Mosaic in Hagia Sophia”, *Athanas* 33 (2015), s. 7–15.

80. Edith Neubauer, *Die romanischen skulptierten Bogenfelder in Sachsen und Thüringen* (Berlin: Akademie Verlag, 1972), s. 121–123; Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 73–74, 118–119, il. 101 (zabytek mylnie opisany jako pochodzący z Eisleben, a znajdujący się w Berlinie); Zygmunt Świechowski, *Sztuka romańska w Polsce* (Warszawa: Arkady, 1989), s. 61; zdjęcie zabytku wraz z opisem w bazie Deutsche Inschriften Online: Inschriftenkatalog: Ehemaliger Landkreis Querfurt, Nr. 1: Eisleben, Heimatmuseum, 4. V. 12. Jh., dostęp 4 marca 2025, <https://www.inschriften.net>.

81. Neubauer, *Die romanischen skulptierten Bogenfelder in Sachsen und Thüringen*, s. 122; por. Georges Gaillard, „Le tympan de Saint-Alban-du-Rhône et la chronologie des œuvres romanes de la région viennoise”, w: *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France 1952–1953* (Paris: C. Klincksieck, 1955), s. 181–185.

82. Zob. Imre Takács, „The Porta Speciosa of Esztergom. Historical and Iconological Approach to the Western Portal of the Medieval Esztergom Cathedral”, *Acta Historiae Artium* 63 (2022), s. 35–176, <https://doi.org/10.1556/170.2022.00003>.

83. Zob. Klinkenberg, *Compressed Meanings*, s. 189–190.

model klasztoru św. Marcina w Régny, w prawym natomiast biskupa Radberta z Walencji (zm. 879) z miniaturą miejscowej świątyni. Towarzyszą im patroni obu kościołów – św. Szczepan i św. Fortunat. Portal wykuto w połowie XII w., a zatem długo po śmierci obydwu fundatorów, służył jednak upamiętnieniu donacji klasztoru w Régny mnichom z Charlieu⁸⁴.

Tympanon Jaksy jest zatem zabytkiem unikatowym na skalę polską i rzadkim w skali europejskiej. Niemal wszystko – *Maiestas Domini*, inskrypcje itd. – jest w nim typowe, wyjątkowa jest natomiast duplikacja ustalonej kompozycji, w której „adresat” fundacji (w tym wypadku Chrystus) jest otoczony z dwóch stron przez fundatora i drugą osobę pragnącą uzyskać duchowe korzyści dzięki donacji. Mamy tu więc dwóch donatorów i dwie osoby „towarzyszące”. Wyobrażenie można odczytywać także jako wyraz rekunciacji księcia z wielmożą po buncie jędrzejowskim w 2. połowie lat 60. XII w.⁸⁵ Inicjatorem wykucia płaskorzeźby wydaje

się Jaks, który zapewne pragnął zmanifestować w ten sposób symboliczną obecność seniora na opanowanym przez Władysławowiców Śląsku. Pokazywał również, że jego opactwo cieszy się książęcą protekcją⁸⁶.

Wróćmy jeszcze na koniec do epitafium Jaksy przytoczonego w dwóch wczesnonowożytnych biografiach Piotra Włostowica. Rozwijając argumentację Morelowskiego, Dieter Großmann zwrócił uwagę na to, że w odróżnieniu od tympanonu zawiera ono wzmiankę o tylko jednym fundatorze⁸⁷. To zarówno nieporozumienie, jak i *clou* problemu. Otóż tympanon Jaksy w pierwszej kolejności upamiętnia przekazanie opactwu olbińskiemu kościoła św. Małgorzaty w Bytomiu, a w drugiej dopiero ufundowanie świątyni przez Jakse. Nie ma więc żadnej sprzeczności między nim a heksametrem. Mogły one zostać umieszczone obok siebie w tym samym kościele, w tym samym albo w dwóch różnych portalach, w zależności od tego, jaką formę miały kamienie, na których wyryto heksametr⁸⁸.

84. Zob. *ibid.*, s. 121–123, 189.

85. Zob. Mączewska-Pilch, *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 90–91, 94; por. Bieniak, „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III C”, s. 58, przyp. 255, 64–65; Cetwiński, recenzja *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, s. 106; *id.*, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.*, s. 141. Cetwiński zakładał, że między upamiętnionymi donatorami nie doszło do pojednania i dlatego datował wykucie tympanonu na czas, gdy nie było ich już wśród żywych.

86. Zob. Mroczo, *Polska sztuka przedromańska i romańska*, s. 120; Manikowska, „Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu”, s. 49, 56–57.

87. Großmann, „Ein Strich zuviel”, s. 25.

88. Należy przypomnieć, że w dwóch sąsiadujących ze sobą kościołach w Strzelnie znajdowały się łącznie aż cztery tympanony. Por. Jerzy Rajman, „Dominus – comes – princeps. Studium o Jaksach w XII wieku”, *Studia Historyczne* 33, nr 3–4 (1990), s. 367. Rajman mylnie i wbrew tekstowi źródła nazywa heksametr „tzw. tympanonem Jaksy”. Otóż tym mianem określa się płaskorzeźbę z wizerunkiem Bolesława Kędzierzawego, a epitafium – zgodnie ze świadectwem Benedykta z Poznania – było wyryte na blokach kamiennych; zob. Morelowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Olbinie XII wieku*, s. 28.

BIBLIOGRAFIA

- Bieniak, Janusz. „Polska elita polityczna XII wieku, cz. I. Tło działalności”. W: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 2, redakcja Stefan Krzysztof Kuczyński, 1–61. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Bieniak, Janusz. „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III A. Arbitrzy książąt – krąg rodzinny Piotra Włostowica”. W: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 4, redakcja Stefan Krzysztof Kuczyński, 13–107. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Bieniak, Janusz. „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III B. Arbitrzy książąt – trudne początki”. W: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 7, redakcja

Stefan Krzysztof Kuczyński, 11–44. Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1996.

- Bieniak, Janusz. „Polska elita polityczna XII wieku, cz. III C. Arbitrzy książąt – pełnia władzy”. W: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 8, redakcja Stefan Krzysztof Kuczyński, 9–66. Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1999.
- Bieniak, Janusz. „Powstanie księstwa opolsko-raciborskiego jako wyraz przekształcania się Polski w dzielnicową poliarchię”. W: *Sacra Silentii Provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1202–2002)*, redakcja Anna Pobóg-Lenartowicz, 37–81. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2003.

- Bieniek, Stanisław. *Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1965.
- Biniaś-Szkopek, Magdalena. *Bolesław Kędzierzawy*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2014.
- Buczek, Karol. „O dzielnicy księcia Henryka Sandomierskiego”. *Przegląd Historyczny* 61, nr 4 (1970): 696–703.
- Cetwiński, Marek. „Piotr Włostowic czy Piotr Rusin?”. *Sobótka* 29, nr 4 (1975): 429–443.
- Cetwiński, Marek. Recenzja *Tympanon fundacyjny z Olbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*, Krystyna Mączewska-Pilch. *Sobótka* 30, nr 1 (1975): 105–107.
- Cetwiński, Marek. *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1982.
- Cetwiński, Marek. *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1980.
- Ciechanowski, Kazimierz. *Epigrafia romańska i wczesnogotycka w Polsce*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1965.
- Ciechanowski, Kazimierz. „Epigrafika tympanonu Jaksy oraz jego XVIII-wiecznego miedziorytu”. W: *Z badań średniowiecznej architektury Śląska*, redakcja Małgorzata Niemczyk, Barbara Trojak, 7–21. Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1980.
- Dalewski, Zbigniew. „An Unresolved Conflict. Polish Dukes and Frederick Barbarossa”. W: *Herrschen und (Nicht-) Entscheiden. Politisches Handeln im Reich und Ostmitteleuropa des 12. Jahrhunderts*, redakcja Knur Görich, Martin Wihoda, 247–269. Wien: Böhlau-Verlag GmbH, 2024.
- Dalewski, Zbigniew. *Władza, przestrzeń, ceremonial. Miejsce i uroczystość inauguracji władzy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w.* Warszawa: Neriton, 1996.
- Deptuła, Czesław. „Niektóre aspekty stosunków Polski z Cesarstwem w wieku XII”. W: *Polska w Europie. Studia historyczne*, redakcja Henryk Zins, 25–92. Lublin: Lubelski Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, 1968.
- Drabina, Jan. „Prepozytura premonstratensów w średniowiecznym Bytomiu”. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica* 5 (2007): 171–182.
- Drelicharz, Wojciech. *Unifying the Kingdom of Poland in Medieval Historiographic Thought*. Kraków: Societas Vistulana, 2019.
- Dziwulski, Władysław. „Bytom średniowieczny do końca XV wieku”. W: *Dziewięć wieków Bytomia. Szkice z dziejów miasta i ziemi bytomskiej*, redakcja Franciszek Ryszka, 13–47. Stalinogród: Wydawnictwo Śląsk, 1956.
- Favreau, Robert. „Des inscriptions pour l’image du Christ (XIe–XIIIe siècle)”. W: *Qu’est-ce que nommer? L’image légendée*, redakcja Christian Heck, 169–186. Turnhout: Brepols, 2010.
- Favreau, Robert. „Le thème épigraphique de la porte”. *Cahiers de civilisation médiévale* 34 (1991): 267–279.
- Fokt, Krzysztof. *Organizacja grodowa w drugiej monarchii piastowskiej. Studium krytyczne*. Kraków: Societas Vistulana, 2022.
- Frankenstein, Jerzy. „Działalność budowlana rodu Łabędziów na Śląsku i Kujawach w XII w.”. *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 3, nr 4 (1934–1935): 345–364.
- Gaillard, Georges. „Le tympan de Saint-Alban-du-Rhône et la chronologie des œuvres romanes de la région viennoise”. W: *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France 1952–1953*, 181–185. Paris: C. Klincksieck, 1955.
- Gładysz, Mikołaj. *Zapomniani krzyżowcy. Polska wobec ruchu krucjatowego w XII–XIII wieku*. Warszawa: DiG, 2002.
- von Grawert-May, Gernot. „Pozycja Śląska w państwie piastowskim i jego stosunek do Rzeszy w aspekcie państwowoprawnym”. W: *Śląsk i Pomorze w historii stosunków polsko-niemieckich w średniowieczu*, redakcja Marian Biskup, 35–45. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1983.
- Großmann, Dieter. „Ein Strich zuviel. Das Jaxa-Tympanon in Breslau”. *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau* 35 (1994): 9–31.
- Hewner, Katarzyna. „Tympanon w Wysocicach: próba interpretacji ikonologicznej”. *Saeculum Christianum* 15, nr 2 (2008): 109–125.
- Jamroziak, Emilia. „Foundations of Monasteries by Members of the Twelfth-Century Polish Nobility: a Selections of Cases”. *Annual of Medieval Studies at the CEU* 4 (1998): 183–192.
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1973.
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa–Wrocław: Volumen, Uniwersytet Wrocławski, [1992].
- Jasiński, Tomasz. „Kilka uwag o słupie konińskim i jego fundatorze”. W: *Koniński słup drogowy*, 9–22. Konin: Wydawnictwo Setidava Miejskiej Biblioteki Publicznej w Koninie, 2016.
- Klinkenberg, Emanuel S. *Compressed Meanings. The Donor’s Model in Medieval Art to around 1300: Origin, Spread and Significance of an Architectural Image in the Realm of Tension between Tradition and Likeness*. Turnhout: Brepols, 2009.
- Kopera, Feliks. „Oprawa srebrna Ewangeliarza księżnej Anastazy zony Bolesława Kędzierzawego w Bibliotece Publicznej w Petersburgu”. *Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce* 7, nr 1–2 (1902): 39–48.
- Kotecki, Radosław. „Vie formula iustitie. Po co w połowie drogi między Kruszwicą a Kaliszem palatyn Piotr kazał postawić słup kamienny z inskrypcją? Uwagi w związku z publikacją Koniński słup drogowy”. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 66, nr 3 (2018): 391–406.

- Kowalski, Marek Daniel. „Nieznany dokument Mieszka Płatoniego z 1207–1211 r. Zbrojny powrót synów Władysława Wygnańca na Śląsk”. *Studia Źródłoznawcze* 60 (2022): 111–123. <https://doi.org/10.12775/SZ.2022.07>.
- Krzywiak, Lech. „Benedykt z Poznania. Śląski miłośnik historii z początku XVI wieku”. *Roczniki Historyczne* 57 (1991): 73–116.
- Lasota, Czesław, i Antoni Pawłowski. „Opactwo św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu w świetle dotychczasowych badań archeologicznych”. W: *Z badań średniowiecznej architektury Śląska*, redakcja Małgorzata Niemczyk, Barbara Trojak, 37–59. Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1980.
- Lindner, Michael. *Jacza von Köpenick (ca. 1125/30–1176). Ein Slawenfürst des 12. Jahrhunderts zwischen dem Reich und Polen*. Berlin: Viademica. Verlag Berlin, 2012.
- Makaryk-Zajac, Natalia Anna. „Women Between West and East: the Inter-Rite Marriages of the Kyivan Rus’ Dynasty, ca. 1000–1204”. Rozprawa doktorska, University of Toronto, 2017.
- Manikowska, Halina. „Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu. Od Piotra Włostowica do Henryka Brodatego”. W: *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, redakcja Edward Opaliński, Tomasz Wiślicz, 37–57. Warszawa: Neriton, 2000.
- Mączewska-Pilch, Krystyna. *Tympanon fundacyjny z Ołbina na tle przedstawień o charakterze donacyjnym*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Michałowski, Roman. *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*. Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 1993.
- Michałowski, Roman. „Wspomnienie modlitewne a pamięć o przeszłości (do końca XIII wieku)”. W: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 2, redakcja Halina Manikowska, 245–270. Warszawa: Instytut Historii PAN, Neriton, 2018.
- Mierziński, Andrzej. *Lwy znad Czarnej Wody. Opowieść o sacrum śląskiego krajobrazu w XII–XIX wieku*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2015.
- Mika, Norbert. *Mieszko, książę raciborski i pan Krakowa – dzielnicowy władca Polski (ok. 1142–1211)*. Kraków: Avalon, 2010.
- Morelowski, Marian. *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Ołbinie XII wieku*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1955.
- Morelowski, Marian. „Wrocław – gród i stolica Piastów. Sztuka romańska 1000–1250”. W: *Sztuka Wrocławia*, redakcja Tadeusz Broniewski, Mieczysław Zlat, 43–44. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1967.
- Mosingiewicz, Krzysztof. „Jeszcze o zagadce Jaksy”. *Roczniki Historyczne* 52 (1986): 141–157.
- Mroczko, Teresa. *Polska sztuka przedromańska i romańska*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1988.
- Myśliński, Kazimierz. *Polska wobec Słowian Polabskich do końca wieku XII*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1993.
- Neubauer, Edith. *Die romanischen skulptierten Bogenfelder in Sachsen und Thüringen*. Berlin: Akademie Verlag, 1972.
- Paszkiewicz, Borys. „O matce Lestka Bolesławica i początkach mennictwa mazowieckiego”. *Przegląd Historyczny* 92, nr 1 (2001): 1–15.
- Paszkiewicz, Borys. „Początki polskiej monety dzielnicowej: kilka spostrzeżeń”. *Wiadomości Numizmatyczne* 48, nr 1 (2004): 1–19.
- Piekalski, Jerzy. *Wrocław średniowieczny. Studium kompleksu osadniczego na Ołbinie w VII–XIII w.* Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1991.
- Pietrusińska, Maria. „Wrocław–Ołbin. Opactwo benedyktynów, następnie norbertanów p.w. P. Marii i św. Wincentego, 2–4 ćw. XII w.”. W: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, redakcja Michał Walicki, 782–785. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971.
- Pilch, Krystyna. „Tympanon romański z Ołbina”. *Biuletyn Historii Sztuki* 25, nr 1 (1963): 53–56.
- Piłat, Zbigniew. „Fundator i fundacja klasztoru bożogrobców w Miechowie”. W: *Bożogrobcy w Polsce. Praca zbiorowa*, redakcja Cyprian Wilanowski, 11–43. Miechów–Warszawa: Pax, 1999.
- Plezia, Marian. „Uwagi filologa nad inskrypcją konińską”. W: *Z dziejów regionu konińskiego*, redakcja Maria Dembińska, 159–167. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1970.
- Plezia, Marian. „Wstęp”. W: *Cronica Petri comitis Poloniae wraz z tzw. Carmen Mauri*, wydanie Marian Plezia, I–LXIII. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1951.
- Plóciennik, Tomasz. „L’épigraphie du tympan de Iaxa à Wrocław”. *Cahiers de civilisation médiévale* 40 (1997): 103–118.
- Plóciennik, Tomasz. „Les inscriptions des tympanes polonais relatives aux fondations d’églises”. W: *Épigraphie et iconographie. Actes du Colloque tenu à Poitiers, 5–8 octobre 1995*, redakcja Robert Favreau, 201–210. Poitiers: C.É.S.C.M., 1995.
- Quirini-Popławski, Rafał. *Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
- Rajman, Jerzy. „Dominus – comes – princeps. Studium o Jaksach w XII wieku”. *Studia Historyczne* 33, nr 3–4 (1990): 347–369.
- Rajman, Jerzy. „Mieszko Płatonogi, pierwszy książę raciborsko-opolski”. *Kwartalnik Historyczny* 103, nr 1 (1996): 23–41.
- Rajman, Jerzy. „Norbertanie polscy w XII wieku. Możliwość wobec ordinis novi”. W: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 7, redakcja Stefan Krzysztof Kuczyński, 71–105. Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1996.

- Rajman, Jerzy. „Pielgrzym i fundator. Fundacje kościelne i pochodzenie księcia Jaksy”. *Nasza Przyszłość* 82 (1994): 5–34.
- Rajman, Jerzy. *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998.
- Rajman, Jerzy. „Utworzenie księstw raciborskiego i opolskiego. Z problematyki pierwszego podziału Śląska w drugiej połowie XII wieku”. *Wiek Stary i Nowy* 3, nr 8 (2011): 59–88.
- Ratkowska, Paulina. „Tympanon księcia Jaksy. Kompozycja środkowa i jej hipotetyczny pierwowzór”. W: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, redakcja Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, 423–432. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1995.
- Rosik, Stanisław. *Bolesław Krzywousty*. Wrocław: Chronicon, 2013.
- Różycka-Bryzek, Anna. „Polish Medieval Art in Relation to Byzantium and Rus”. W: *Le origini e lo sviluppo della cristianità slavo-bizantina*, redakcja S.W. Swierkosz-Lenart, 355–375, Roma: Nella Sede dell'Istituto Palazzo Borromini, 1992.
- Rymar, Edward. „Interwencja niemiecka na Śląsku w 1172 r. a walka potomstwa Władysława II Wygnęca o polski pryncypat w latach 1163–1180”. *Sobótka* 49, nr 3–4 (1994): 175–189.
- Semkowicz, Władysław. *Paleografia łacińska*. Kraków: Universitas, 2011.
- Skwirczyński, Krzysztof. „Fundacje możnowładcze w Polsce XI i XII wieku. Moźni i ich fundacje jako problem badawczy”. W: *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, t. 1: *Struktury kościelno-publiczne*, redakcja Halina Manikowska, Wojciech Brojer, 63–93. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2008.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*. Redakcja Witold Taszycki, t. 1. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1965.
- Sobolewski, Jan Piotr. „Wasyłko Jaropełkowicz i Iziasław Jarosławowicz, dwaj książęta drohiccy z drugiej połowy XII wieku”. W: *Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, redakcja Tadeusz Wasilewski, 77–88. Warszawa: DiG, 2002.
- Szczęsna, Joanna. „Tympanon portalu północnego ponorbertańskiego kościoła Świętej Trójcy w Strzelnie”. *Roczniki Humanistyczne* 53, nr 4 (2005): 7–36.
- Świechowski, Zygmunt. „Czy istnieją relacje pomiędzy rzeźbą romańską Wielkopolski i Śląska?”. *Rocznik Leszczyński* 9 (1989): 159–169.
- Świechowski, Zygmunt. „Fundacje Piotra Włostowica”. W: *Architektura Wrocławia*, t. 3: *Świątynia*, redakcja Jerzy Rozpędowski, 9–21. Wrocław: Politechnika Wrocławska, 1997.
- Świechowski, Zygmunt. *Sztuka romańska w Polsce*. Warszawa: Arkady, 1989.
- Takács, Imre. „The Porta Speciosa of Esztergom. Historical and Iconological Approach to the Western Portal of the Medieval Esztergom Cathedral”. *Acta Historiae Artium* 63 (2022): 35–176. <https://doi.org/10.1556/170.2022.00003>.
- Townsend, Katie. „Eliciting Liturgical Participation: the Southwest Vestibule Mosaic in Hagia Sophia”. *Athanas* 33 (2015): 7–15.
- Trawkowski, Stanisław. „Ołbin wrocławski w XII wieku”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 20 (1958): 69–106.
- Walicki, Michał. „Dekoracja architektury i jej wystrój artystyczny”. W: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, redakcja Michał Walicki, 195–245. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971.
- Wenta, Jarosław. „Jaksa z Miechowa i krakowskie tablice paschalne”. *Studia Historyczne* 39, nr 1–2 (1996): 3–13.
- Wenta, Jarosław. „O stróżach testamentu Bolesława Krzywoustego”. W: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 8, redakcja Stefan Krzysztof Kuczyński, 67–112. Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1999.
- Wędzki, Andrzej. „Bytom”. W: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1, redakcja Gerard Labuda, 214. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1961.
- Wędzki, Andrzej. *Miechów w średniowieczu. Studia z dziejów miasta i regionu. Zagadka Jaksy*. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, 2014.
- Wieczorek, Szymon. „Zwiefalten i Polska w pierwszej połowie XII w.”. *Kwartalnik Historyczny* 103, nr 4 (1996): 23–55.
- Wiszewski, Przemysław. „Pięte koło i złoty dzban, czyli profetyczna wizja w Kronice Kadłubka (III, 26)”. W: *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, redakcja Stanisław Rosik, Przemysław Wiszewski, 479–495. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- Wójcik, Marek Lech. „Małopolanin czy Połabianin? Głos w dyskusji nad problemem pochodzenia Jaksy”. W: *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, redakcja Mateusz Goliński, Stanisław Rosik, 261–273. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.
- Zientara, Benedykt. „Bolesław Wysoki – tułacz, repatriant, malkontent. Przyczynek do dziejów politycznych Polski XII wieku”. *Przegląd Historyczny* 62, nr 3 (1971): 367–396.
- Zientara, Benedykt. *Henryk Brodaty i jego czasy*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2006.
- Żmudzki, Paweł. *Dux fabulosus. O tradycji historiograficznej osnutej wokół postaci Leszka Czarnego od „Gesta Lestkonis” do dzieł Bartosza Paprockiego*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2023.

SUMMARY

The Jaxa Tympanum and the Issue of Senioral Authority over Silesia in the 2nd Half of the 12th Century by Rafał Rutkowski

The Jaxa Tympanum from the former abbey of St Vincent at Olbin, one of about twenty Romanesque pieces of such kind extant in Poland and only four associated with a foundation, bears the image of Christ in a mandorla to whom two founders bring models of churches: Prince Boleslaus the Curly, of St Margaret's in Bytom, and Jaxa, of St Michael's at Olbin in Wrocław. Until the 16th century, the bas-relief sculpture was probably located in the same church of St Michael at Olbin. The author disputes the view of Marian Morelowski, who claimed that it was intended for the supposed "rotunda of Jaxa" at Olbin. He also rejects the views of scholars who suggest that the tympanum was carved between 1160 and 1163, i.e. after the birth of Prince Leszek, the son of Boleslaus, and before the return of Ladislaus the Exile's sons to Silesia. It is more likely that the tympanum was created in the final weeks of Boleslaus the Curly's life (d. 1173), or perhaps even after his death (this is the view held by, among others, Kazimierz Jasiński and Janusz Bieniak). This is linked to the ideological and political message of the piece: the tympanum was intended to symbolically demonstrate the senior's authority over Silesia and the renewed friendly relations between the two founders depicted on it. To demonstrate this, the author analyses the political situation in Silesia in the 1160s and 1170s.

BIOGRAPHICAL NOTE

Rafał Rutkowski PhD is an assistant professor in the Centre for the History of Material Culture at the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences. His research interests focus on the history of medieval Scandinavia and the Slavic region (until the 13th century), as well as the history of medieval historiography. He is the author of the book *Norweska kronika Mnicha Teodoryka. Północna tradycja historyczna wprowadzona w nurt dziejów powszechnych (koniec XII wieku)* (2019), and a biography of Boleslaus the Curly (2026).

NOTA BIOGRAFICZNA

Dr Rafał Rutkowski, adiunkt w Ośrodku Historii Kultury Materialnej w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN. Zajmuje się historią średniowiecznej Skandynawii i Słowiańszczyzny (do XIII w.) oraz historią historiografii średniowiecznej. Autor książki *Norweska kronika Mnicha Teodoryka. Północna tradycja historyczna wprowadzona w nurt dziejów powszechnych (koniec XII wieku)* (2019), a także biografii Bolesława Kędzierzawego (2026).